

Sevinc OASIMOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Folklor institutu
e-mail: sevinccqasimova@gmail.com

AZƏRBAYCAN İNANCLARININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: folklor, mif, mifologiya, inam, ənənə, ritual, əjdaha qurd, qurbanvermə

THE ACTUAL PROBLEMS OF AZERBAIJANI FAITH

Summary

Trials, faith and interpretations known as beliefs occupy a large place in folklore of every nation. There are some disagreements in Azerbaijani folklore about the names of beliefs. We concluded that “faith” is the imagination in our mind. “Belief” – that’s the name of the genre where our imagination is reflected in a verbal text, in a definite example. “Trial” – is a process of converting of faith into belief. Beliefs are rich in content. They reflect almost every side of life. According to this rich content, scientists classified beliefs differently. We consist that according to their content, beliefs can be divided into smaller groups. Beliefs are based on mythical worldview: all the beliefs are built on mythical imagination.

Key words: folklore, myth, mythology, belief, trial, ritual, the Dragon, wolf, donation.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВЕРОВАНИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

Известные как верования пробы, веры и толкования занимают большое место в фольклоре каждого народа. В азербайджанском фольклоре существуют разногласия о названиях верований. Согласно нашим выводам, «вера» - это представления в наших мыслях. Термин «верование» - это название жанра, в котором наши представления отображаются в словесном тексте, в конкретном примере. «Проба» - это процесс преобразования веры в верование. Верования обладают богатым содержанием. В них отображаются почти каждая сторона жизни. Учение по-разному классифицировали верования согласно этому богатому содержанию считается, что по содержанию верования можно было подразделить на более мелкие группы. На основе верований лежат мифические мировоззрения: все верования так или иначе основываются на мифических представлениях.

Ключевые слова: фольклор, миф, мифология, вера, проба, ритуал, дракон, волк, пожертвование.

Giriş. İnanclar, yaxud başqa adı ilə inanclar, yaxud inanışlar hər bir xalqın folklorunda özünə geniş yer tutur. Bunun əsas səbəbi inancların xalqın mənəvi dünyası və düşüncə tarixi ilə sıx bağlı olmasından irəli gəlir. İnanclar bizim harada yaşamağımızdan asılı olmayaraq, hər bir zaman bizi müşayiət edir və sanki “hər zaman” bizimlədir.

O taylı-bu taylı Azərbaycanın hər bir guşəsi, istər kənd olsun, istər şəhər olsun, inanc mətnləri ilə zəngindir. Bu zənginlik təkcə onların sayına deyil, həm də inancların məzmununa aiddir. İnanclar milli mədəniyyətimizin ən dərin qatları ilə bağlı bir çox “sirləri” özündə gəzdirir.

1. İnanclara nəzəri cəhətdən baxış. İnancların öyrənilməsi son dərəcə vacib məsələdir. Bunu, prof. Ramazan Qafarlının yazdığı kimi, “ilkin primitiv inanc sistemlərinin ək-

səriyyətinin izlərinə zəngin folklor qaynaqlarımızda gen-bol rastlaşmağımız sübuta yetirir” (13, 118).

Qeyd edək ki, inancların öyrənilməsi bir sıra çətinliklərlə bağlıdır. Bu, ilk növbədə inancların janr təbiətinin müəyyənləşdirilməsinə aiddir.

Görkəmli türk folklorşünası Pertev Naili Boratav inancları hər bir mədəniyyətin əsası, bünövrəsi hesab etdiyi üçün özünün “Türk folkloruna dair 100 sual” əsərini elə inancların izahı ilə başlayır. O, “İnanc dediyimiz zaman nə başa düşürük?” sualını belə izah edir: “İnancın hərfi mənası “fərdi və ya sosial baxımdan bir fikrin, bir faktın, bir əşyanın, bir varlığın həqiqət olduğunun qəbul edilməsi” deməkdir. Xalq inancları barədə söz açan şəxslərə görə, məfhumun fransız və alman dillərindəki variantı olan supersistion və aberglaube, türk dilinə batil etiqad, batil inanc, yanlış inanc, boş inanc, xurafət sözləri ilə tərcümə olunur. Bu ifadələr özlərində müəyyən bir hökm ifadə etdikləri üçün yersiz istifadə olunduqları zaman yanlış nəticələrə gətirib-çıxara bilər. Elm adamı işlədiyi mövzu qarşısında tərəfsiz olmalı, bilib-bilmədən hökm verməkdən uzaq durmalıdır. İnanc məfhumu lüğəvi mənasında insan düşüncəsinin çox böyük bir hissəsini əhatə edir: din, siyasət, əxlaq... İnancın bütün bu müxtəlifliyi və yaygınlığı ilə bütöv halda tədqiq etmək folklorun sərhədlərini aşar. Folklor müəyyən bir toplumun qədim dinlərindən miras alaraq, öz dövrünün şərtlərini tətbiq edərək formalaşdırdığı yeni dini dünyagörüşündə həyat şərtlərinin tələb etdiyi yeni formalar, məzmunlar və hekayələri özündə ehtiva edən inanclarla maraqlanır. Folklor mövzusu kimi inamların başqa bir xüsusiyyəti də dini, əxlaqi... qayda-qanunlardakı qətilik və möhkəmliyə rəğmən, bunların bölgədən-bölgəyə və cəmiyyətlərarası fərqli forma və məzmunu malik olmasında ifadə olunur” (5, 9).

P.N.Boratavın bu fikrindən göründüyü kimi, inanc bir anlayış kimi insan düşüncəsinin din, siyasət, əxlaq kimi çox böyük hissələrini əhatə edir. İnancın bu mənə genişliyi onları təkcə folklorşünaslığın sərhədlərinə sığdırmaya imkan vermir. Elə bundan irəli gəlməklə elm tarixində inancın tarixi, mənə aləmi ilə bağlı bir çox mübahisələr yaranmışdır. Azərbaycan folklorşünaslığında da bu mübahisələr zaman-zaman özünü göstərir. Belə mübahisələrdən biri onların “inanc”, yaxud “sınama” adlandırılması məsələsidir.

Mərhum prof. Bəhlul Abdulla inancları sınağa adlandırmışdır. O yazır: “Şifahi ədəbiyyatın əski janrlarından biri sınağlardır. Xüsusi səciyyəvi yönəli olan sınaqlar, hər şeydən öncə, xalqın düşüncə tərzini, həyata baxış və münasibətini, etik, etnoqrafik görüşlərini, adət-ənənəsini, mərasimlərini sistemli şəkildə izləmək baxımından çox dəyərlidir... İnsanlar ilkin təfəkkür çağında çevrəsində olduqları mühitdə əksər mövcud məsələlərin mahiyyətinə dair cavab tapmadıqda nəticə çıxarmaqda gücsüz olmuşlar. Onlar həyatda qarşılaşdıqları çətinlik və maneələrin səbəbini təbiətdə axtarmış, ayrı-ayrı hadisə və nəsnələr arasında, hətta azacıq, cüzi oxşarlığa müəyyən daxili bağlılığın bəlişi kimi baxmışlar. Bunun üçün də mürəkkəb təbiət aləminə təsir etmək cəhdi, bununla da arzu, istəyə qovuşmaq meyli sınaqların yaranıb yayılmasına, bir janr kimi formalaşmasına səbəb olmuşdur” (1, 11).

Folklorşünas Afaq Xürrəmçizi də inanclardan sınaqlar adı altında bəhs etmiş və inam və sınağa terminlərini çox vaxt yanaşı işlətməmişdir (10, 7-23).

Mərhum prof. Azad Nəbiyev isə sınağa yox, inanc terminindən istifadə etmişdir. O yazır: “İnanc – Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının kiçik janrlarındandır. Bu janr xalq arasında sınağa, yozum, yozma, inam (kursiv bizimdir – Sevinc QASIMOVA) adları ilə də yayılmışdır. İnanc yozum və yozma adlandırmaq olarmı? Təbii ki, yox. Çünki yozma və ya yozumda xalq inamı qətiləşməyib. Burada inam hələ ehtimal, güman, fərziyyə şəklindədir. İnanc sınağa adlandırmaq da doğru olmaz. İnancda sınağa əsaslanma bir ele-

ment, bir xüsusiyyətdir. İnanc daha geniş məfhumdur, o, sınımalarda təsdiqlənir. Müxtəlif sınımalardan sonra insanda inanc qətiləşir. İnanclar sınımalar nəticəsində qətiləşən hökmlərin bədii ifadəsidir. Sınama xalq yaradıcılığının alqış, qarğış, əfsun, cadu, fal, atalar sözü kimi janrlarının yaranmasında da mühüm rol oynamışdır. Xalq öz müşahidələrini yoxlamaq, qəti qərara gəlmək məqsədilə onları sınaqlardan keçirmiş, sonra isə fikrini hökm şəklində ifadə etmişdir” (14, 312).

Göründüyü kimi, A.Nəbiyev inancı bir janr olaraq sınaama prosesinin nəticəsi hesab edir. Qeyd edək ki, prof. Kamil Vəli Nərimanoğlu da bu terminləri bir-birindən fərqləndirmişdir. O yazır: “Əslində, bunlar başqa-başqa terminlər olub, yalnız müəyyən mənaya yaxınlığı ilə bağlıdır. Mifologiya ilə əlaqədar olan bu iki anlayış daha böyük “inanc” anlayışının elementləridir... “İnanc” müəyyən mənada mifoloji görüş kompleksini, “sınama” onun bir konkret təzahür formasını bildirir (15, 610).

Biz də öz növbəmizdə belə hesab edirik ki, inanc və sınaama yaxın mənaları bildirir. Mərhum prof. Məhərrəm Cəfərli təsdiq edir ki, “inanc” və “sınaama” bir-biri ilə əlaqədar terminlərdir. Bu, eyni bir predmetə müxtəlif tərəflərdən baxış deməkdir. Yəni eyni bir mətni ona bir tərəfindən baxanda “inanc”, başqa tərəfindən baxanda isə “sınaama” adlandırmaq mümkündür. Odur ki, bunları qarşı-qarşıya qoymaq olmaz. Çünki bunlar bir-birini şərtləndirir: inanc – sınaama ilə yaranır: sınaamdan çıxmaqla hər dəfə özünü təsdiq edən hadisə inanca dönür (6, 84).

Mərhum folklorşünas Rafiq Babayev mübahisəni bir qədər də genişləndirərək inam-inanc-sınama şəklində qoymuşdur. O yazır ki, inam-inanc münasibətləri bəzi dəqiqləşdirmələr aparacağı zəruriləşdirir. İnAMDAN inanca gedən yolu bərpa etmək, qənaətimizcə, onların sərhədlərini müəyyənləşdirmək deməkdir (3, 3).

R.Babayev bu məsələdə A.Nəbiyevin “İnanclar sınımalar nəticəsində qətiləşən hökmlərin bədii ifadəsidir” fikrini (14, 312) əsas götürərək yazır ki, inamların da, inancların da ortaq nöqtəsi “sınımalar nəticəsində qətiləşən hökmlər” ola bilər. İnamlarda sınımalar hər zaman əsas şərtə çevrilməsə də, inanclarda bu, janrın daxili təbiətidir. Eləcə də inanclarda “hökmlərin bədii ifadəsi” çox vacib şərt olsa da, inamlar bu məsələdə “sərbəstdir”. Üzdə olan, ilk baxışdan görünən cəhətlərdən biri budur. Deyilməlidir ki, inamlar inanclar üçün informasiya bazası, qaynaqdır (3, 3).

Bütün bu mübahisələri ümümləşdirərək belə qənaətə gəlmək olur:

1. İnAM – düşüncədə olan təsəvvürləri bildirir;
2. İnanc – həmin təsəvvürlərin sözlü mətnə, yəni konkret nümunəyə çevrilmənin nəticəsi olan janrın adıdır;
3. SınAMA – inamın inanca çevrilmə mərhələsidir.

Beləliklə, inam, inanc və sınaama eyni bir janrın poetikasının müxtəlif tərəflərini səciyyələndirir. Yəni hər bir inancın əsasında nəyəsə inam-təsəvvür durur, bu inam və inanclar insanın həyat təcrübəsinin nəticəsi kimi müydana çıxır. Bu təcrübə prosesinin özü sınaamadır. Bir inamın inanca çevrilməsi üçün onun təcrübədə sınaanması lazımdır.

İnanclar zəngin məzmunla malikdir. Onlarda həyatın, demək olar ki, hər bir üzü əks olunmuşdur. Alimlər inancarı bu məzmun zənginliyinə görə müxtəlif cür təsnif etmişlər.

Prof. Sergey Aleksandroviç Tokarev inanc-sınamaları bu cür bölmüşdür:

1. Hava və onun dəyişməsi ilə bağlı olan xalq inamları;
2. Müntəzəm müşahidələr yolu ilə formalaşmış hava sınımaları, başqa sözlə, “elmi” sınımalar;
3. Hava ilə bağlı olmayan məişət sınımaları, başqa sözlə, “sadələhv” sınımalar (19, 55).

Prof. Azad Nəbiyevin təsnifatı isə bu cürdür:

1. Məişətlə bağlı inanclar;
2. Təbiət hadisələri, bitki və heyvanat aləmi ilə bağlı inanclar;
3. Astral təsəvvürlər sayəsində yaranan inanclar;
4. Əsatiri görüşlərlə bağlı inanclar (14, 312-316).

Əlbəttə, bu bölgülərin hər birinin əsasında müəyyən prinsiplər durur. Belə hesab edirik ki, inancları məzmunlarına görə daha kiçik qruplara da bölmək mümkündür.

1. İnanclara praktiki cəhətdən baxış. İnancların əsasında mifik dünyagörüşü durur. Yəni inancların hamısı bu və ya digər şəkildə mifik təsəvvürlərə əsalanı. Konkret nümunələrə müraciət edək: “Deyillər ki, bulut əjdaha şəklinə düşüb yerə sallanarsa, ona qurban kəsillər ki, ziyançılıq törətməsin” (2, 140).

Bu, kiçik həcmə malik olan mətn, əslində, çox zəngin mənə qatlarına malikdir. İnancların mətnləri onsuz da kiçik həcmli olur. Elə buna görə də onları “kiçik janrlar” adı altında da öyrənirlər. Lakin inanclar həcmcə kiçik olsa da, qədim çağların, xüsusilə mifik təfəkkür dövrünün düşüncə və mədəniyyətinin izlərini özündə qoruyur. Diqqət edək.

Mətn bir-biri ilə məntiqi cəhətdən bağlı olan hərəkət düsturları üzərində qurulmuşdur:

1. Mətn “deyirlər” sözü ilə başlayır. Bu, inancın doğruluğunun şahidlik yolu ilə təsdiqidir. Burada “deyirlər” sözü adı mənə daşımır. Bu sözlə elin yaddaşına, müdriklik xəzinəsinə, mənəvi təcrübəsinə işarə olunur. Deyənlər, heç şübhəsiz, böyüklər, ağsaqqallar, ağbirçəklərdir. Ağsaqqal, ağbirçək kultu isə ənənəvi cəmiyyətlərdə əsas kulturdandır. Yəni böyüklərin dediyi doğrudur, təcrübədə özünün təsdiq etmiş həqiqətdir.

2. İnanç mətnində “buludun əjdaha şəklinə düşüb yerə sallanması” hadisəsi şərt kimi qoyulur. Yəni insan belə bir hal ilə qarşılaşa bilər. Və əgər qarşılaşarsa, nə etməli olduğu göstərilir. Bu, “nə etməli” sualı artıq üçüncü mənə qatını yaradır.

3. Əgər belə bir hal baş verərsə, qurban kəsilməlidir.

4. Əgər qurban kəsilməsə ziyanlıq olar.

Beləliklə, bu inanc mətni bir-biri ilə bağlı olan, biri o birini şərtləndirən dörd mənə, yaxud funksiya ilə bağlıdır:

Birincisi, inancın doğruluğunu təsdiq edən qaynağın göstərilməsi;

İkincisi, problem vəziyyətin təsviri;

Üçüncüsü, çıxış yolunun göstərilməsi;

Dördüncüsü, əks halın təsviri.

Yəni insanlar buludun əjdaha şəklinə düşüb yerə sallanması hadisəsi ilə qarşılaşarsa, qurban kəsməlidirlər, əks halda ziyanlıq olacaq.

Burada əjdaha obrazı və qurbankəsmə diqqətimizi cəlb edir. Göründüyü kimi, mətnə buludun əjdaha şəklinə düşməsindən, yəni buluda çevrilməsindən söhbət gedir. Prof. Ramazan Qafarlıya görə, göydə əjdaha şəkilli buludların üz-üzə gəlməsi guya dəhşətli döyüşün təsviridir, axıdılan göz yaşları isə yağış damcılarıdır (12, 215). Folklorşünas Məhəmməd Hatəmi təsdiq edir ki, əjdaha surəti yağışsız qara buludun rəmzidir (9, 39).

Yuxarıdakı mətnə əjdaha şəklinə düşən buludun ilan şəklinə yerə sallanmasından söhbət gedir. Bu əjdaha-ilan eyniliyini göstərir. Prof. V.V.İvanov yazır ki, əjdaha qanadlı (uçan) ilan, mifoloji varlıqdır (18, 394). Prof. Ramil Əliyev də göstərir ki, Şərqi mifologiyasında göy qurşağı göy ilanı olub yeri su ilə təmin edir, onu acıqlandırdıqda kainatı uda bilir. Hətta əjdahanın günəşi udması motivi də qədim inam olub göy ilanın xarakterindən doğur (7, 155-156).

Göründüyü kimi, inanc mətnində buludun əjdahaya çevrilməsi birbaşa mifoloji təsəvvürlərlə bağlıdır.

Mətnə qurbanvermədən də söhbət gedir. Qurbanvermə hər bir mədəniyyətin ən qədim adətlərindəndir. Qurbanvermə – mərasim, ritual deməkdir. Miologiya isə həmişə rituallarıla bağlı olur. Yuxarıdakı inanc mətni də bunu təsdiq edir.

Digər inanc mətnlərinə nəzər salaq:

“Əyər öydə bir torbada, ya bir xəlvət yerdə qurdun aşix sümüyünü saxlasalar, o öydə həməşə bollux, bərəkət olar” (2, 141).

Yaxud: “Əyər qurd dişi tapıb cibivə qoysan, gecə hara gedirsənsə-get, heş nədən qormuyassan” (2, 141).

Bu inancların əsasında qurdun müqəddəsliyi, totem heyvan hesab edilməsi durur. Qurdun müqəddəsliyini oğuz babalarımızın “Dədə Qorqud kitabı” əyani şəkildə təsdiq edir. Dastanın ikinci boyunda Salur Qazan bəylərlə ova gedir. Gecə pis yuxu görür. O, yurduna baş çəkib, vəziyyəti öyrənmək istəyir. Gəlib görür ki, el-obası, evi talan edilib: “Qazan bəg yola getdi. Gəli-gəli yurdunun üzərinə gəldi. Gördü kim, uçarda quzğun, tazi tolaşmış, yurtda qalmış” (11, 44).

Qazan əvvəlcə evinin xəbərini yurddan, sonra sudan, daha sonra qurddan xəbər alır. Qursda qarşılaşarkən deyir: “Qurd yüzi mübarəkdir, qurdlən xəbərleşəyim” (11, 45).

Professor Seyfəddin Rzasoy yazır: “Qazan Qurdu görərkən “Qurd yüzi mübarəkdir” deyir. “Mübarək” – ərəb mənşəli söz olub, “bərəkətli” deməkdir. Qazan, buradan göründüyü kimi, Qurda rast gəlməsini “xeyir-bərəkət” hesab edir. Bu, Qazanın rast gəldiyi Qurdun kosmoloji mənsubiyyət baxımından kosmik varlıq olduğunu göstərir. Qazana ev/ordusu ilə bağlı informasiya/xəbər lazımdır. Bu baxımdan, “Qurdun üzünün mübarək olması” həm də o deməkdir ki, Qazan ondan mübarək/bərəkətli/xeyirli/lazımlı informasiyanı alacaq. Başqa sözlə, bu Qurd kosmosyaradıcı elementdir və onun Qazanla dialoqu xeyirlə nəticələnəlməlidir” (16, 345).

Dedik ki, mif ilə ritual bir-biri ilə bağlı olur. Təsadüfi deyil ki, Salur Qazan da üzünü mübarək hesab etdiyi qurda öz başını qurban deyir:

Qaranqu axşam olanda günü toğan!
 Qar ilə yağmur yağanda ər kibi turan!
 Qaraquc atları kişnəşdirən!
 Qızıl dəvə gördüğündə bozlaşdıran!
 Ağca qoyun gördüğündə quyruq çırpıb qamçılayan!
 Arqasını urub, bərk ağılın ardın sökən!
 Qarma-bükəc simüzün alub tutan!
 Qanlı quyruq üzüb çap-çap yudan!
 Avazı qaba köpəklərə qoğa salan!
 Çaqmaqluca çobanları dūnlə yūğürdən!
 Ordumın xəbərini bilürmisin, degil mana,
 Qara başım qurban olsun, qurdum, sana (11, 45)

Prof. Zəki Vəlidi Toğan oğuz və qıpçaqlarda qurdun xilaskar sayıldığını göstərmişdir (17, 134). Prof. F.Bayat yazır ki, türk tayfalarında Boz qurd, əsasən, əcdaddır (məsələn, ciğil, yağma, karluq tayfalarında). Göy Türklərdə əcdadlıq xilaskarlıq funksiyası ilə birləşib: əcdad-xilaskar şəklində rəsmiləşdirilib” (4, 47). Folklorşünas Rövşən Əlizadə göstərir ki, Boz qurdun qiyamət günü türkləri xilas edəcəyi ilə bağlı əski bir inam möscuddur və bu inam türk qəhrəmanlarının dastan obrazlarında variasiya olunub. Bu baxımdan “Dədə Qorqud kitabı”nda öz əksini tapmış qurdun xilaskarlıq missiyası da onun digər funksiyaları qədər qabarıq görünür (8, 79).

Beləliklə, verdiyimiz inanc nümunələrində qurdun aşıq sümüyünün bolluq-bərəkət gətirməsi, yaxud qurd dişinin insanın ürəyindən qorxu hissini dəf etməsi birbaşa mifik təsəvvürlərlə bağlıdır.

Nəticə

1. Sınama, inam, yozun və s. adlarla tanınan inanclar hər bir xalqın folklorunda özünə geniş yer tutur.

2. Azərbaycan folklorşünalığında inancların necə adlandırılması ilə bağlı mübahisələr vardır.

3. Gəldiyimiz nəticəyə görə, “inam” termini düşüncədə olan təsəvvürləri bildirir. “İnanc” termini həmin təsəvvürlərin sözlü mətnə, yəni konkret nümunəyə çevrilmənin nəticəsi olan janrın adıdır. “Sınama” termini inamın inanca çevrilmə prosesini işarələyir.

4. İnanclar zəngin məzmunla malikdir. Onlarda həyatın, demək olar ki, hər bir üzvü əks olunmuşdur. Alimlər inancarı bu məzmun zənginliyinə görə müxtəlif cür təsnif etmişlər. Belə hesab edirik ki, inancları məzmunlarına görə daha kiçik qruplara da bölmək mümkündür.

5. İnancların əsasında mifik dünyagörüşü durur: inancların hamısı bu və ya digər şəkildə mifik təsəvvürlərə əsalanır.

Ədəbiyyat

1. Abdulla B. Azərbaycan mərasim folkloru. Bakı: Qismət, 2005, 208 s.
2. Azərbaycan mifoloji mətnləri. / Tərtib edən, ön sözün və şərhlərin müəllifi Arif Acalov. Bakı: Elm, 1988, 196 s.
3. Babayev R. İnancların poetikası. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2015, 125 s.
4. Bayat F. Oğuz epik ənənəsi və “Oğuz kağan” dastanı. Bakı: Sabah, 1993, 194 s.
5. Boratav P.N. Türk folkloruna dair 100 sual / Tərcümə edən, ön sözün, izah və şərhlərin müəllifi Sevinc Əliyeva. Bakı: Elm və təhsil, 2018, 336 s.
6. Cəfəri M. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2012, 674 s.
7. Əliyev R. Türk mifoloji düşüncəsi və onun epik transformasiyaları. Bakı: Elm, 2014, 332 s.
8. Əlizadə R. Azərbaycan folklorunda təbiət kultları. Bakı: Nurlan, 2008, 176 s.
9. Hatəmi M. Türk xalqları folklorunda əjdaha surətinin rəmzləri // Azərb. EA xəbərləri (Ədəbiyyat, dil və inc. ser.), 1969, № 2, s. 32-41
10. Xürrəmçizi A. Azərbaycan mərasim folkloru. Bakı: Səda 2002, 210 s.
11. Kitabı-Dədə Qorqud / Müqəddimə, tərtib və transkripsiya F.Zeynalov və S.Əlizadə-nindir. Bakı: Yazıçı, 1988, 265 s.
12. Qafarlı R. Mif, əfsanə, nağıl və epos (şifahi epik ənənədə janrlararası əlaqə). Bakı: ADPU nəşri, 2002, 758 s.
13. Qafarlı R. Mifologiya. 6 cildə, II cild. Ritual-mifoloji rekonstruksiya problemləri. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 432 s.
14. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I hissə / Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Turan, 2002, 680 s.
15. Nərimanoğlu K.V. Azərbaycan folkloru: problemlər, vəzifələr / K.V.Nərimanoğlu. Özümüz, sözüümüz (məqalələr məcmuəsi). Bakı: Çinar-Çap, s. 588-611
16. Rzasoy S. Azərbaycan dastanlarında şaman-qəhrəman arxetipi. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 436 s.
17. Toğan Z.V. Oğuz Dəstanı. Reşideddin Oğuznamesi, tercüme ve tahlili. İstanbul: Endemum Kitabevi, 1982, 164 s.
18. Иванов В.В. Очерк «Дракон» / Мифы народов мира. В 2-х томах. Том 1. Москва: Советская энциклопедия, 1980, с. 394-395
19. Токарев С.А. Элементы календарной обрядности / Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Москва: Наука, 1983, с. 55-56